

ศาสตร์-อศาสตร์: มานุษยวิทยา ณ จุดเปลี่ยนทางภววิทยา
 Science and Non-Science: Anthropology at the Ontological Turn¹

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์

เรื่องเล่าเรื่องทีหนึ่ง: วัคซีน ออติสติกกับคุณแม่เสรีนิยมใหม่

ในปี ค.ศ. 1998 แอนดรูว์ เวกฟิลด์ (Andrew Wakefield) ศัลยแพทย์และนักวิจัยชาวอังกฤษได้ตีพิมพ์บทความในวารสารแลนเซต (Lancet) ซึ่งเป็นวารสารสำคัญในวงการแพทย์ บทความของเขาชี้ให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดโรคออติสติกและโรคลำไส้อักเสบชนิดหนึ่งในเด็กกับการได้รับวัคซีน MMR ซึ่งมีวัคซีน 3 ชนิด (คือวัคซีนหัด คางทูมและหัดเยอรมัน) รวมอยู่ในเข็มเดียว การตีพิมพ์ “ข้อค้นพบ” ดังกล่าวทำให้ความหวาดระแวงต่อความปลอดภัยของวัคซีนที่ประชาชนมีอยู่ก่อนหน้านี้ จากการพบว่ามีสารประกอบปรอทผสมอยู่ในวัคซีนบางชนิด ถูกโหมกระพือจนกลายเป็นกระแสต่อต้านการฉีดวัคซีน MMR ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว (Jeffrey P. Baker 2008) ความกลัวทำให้พ่อแม่จำนวนมากไม่ยอมพาเด็กๆ ไปฉีดวัคซีนและมีผลให้เกิดการระบาดของโรคหัดขึ้นในหลายพื้นที่ อัตราการฉีดวัคซีน MMR ในอังกฤษที่ตกต่ำลงจากร้อยละ 92 เหลือเพียงร้อยละ 80 ซึ่งต่ำกว่ามาตรฐานร้อยละ 95 ที่เป็นที่ยอมรับได้ในระดับสากลสำหรับการควบคุมโรคหัด ทำให้มีผู้ป่วยโรคหัดเพิ่มขึ้นจาก 56 รายในปี ค.ศ. 1998 เป็น 1348 รายในปี 2008 และมีผู้เสียชีวิต 2 ราย (Thomas 2010)

ในปี ค.ศ. 2000 สองปีหลังการตีพิมพ์ผลงานวิจัย เกิดการระบาดหนักของโรคหัดในไอร์แลนด์ มีรายงานผู้ป่วยถึง 1,603 ราย ผู้ป่วยต้องเข้านอนรักษาตัวในโรงพยาบาล 350 รายและมีผู้ป่วยเสียชีวิตไป 3 ราย ผู้ป่วยส่วนใหญ่มาจากเมืองที่มีอัตราการฉีดวัคซีนตกต่ำ บางแห่งอัตราการฉีดวัคซีนตกลงเหลือเพียงร้อยละ 63 (Lavery 2003) ความกลัวว่าวัคซีนจะทำให้เด็กๆ ป่วยแพร่ขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในอังกฤษและในสหรัฐอเมริกา มีการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในสหรัฐอเมริกาพบว่าความเชื่อมั่นในความปลอดภัยของวัคซีนตกต่ำ เมื่อจำนวนพ่อแม่ไม่พาลูกไปฉีดวัคซีนเพิ่มมากขึ้น โอกาสการแพร่ระบาดของโรคก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ปี ค.ศ. 2014 มีผู้ป่วยจากโรคหัดในอเมริกามากกว่า 600 ราย ขณะที่ในปี 2012 ที่ตลอดปีมีคนป่วยโรคหัดทั่วสหรัฐอเมริกาเพียง 50 คน (CDC 2015) การระบาดขึ้นใหม่ของโรคหัดที่เคยถูกกวาดล้างหมดสิ้นไปจากสหรัฐอเมริกาเมื่อ 10 กว่าปีที่แล้วได้ทำให้เกิดความตื่นตระหนกขึ้นอย่างมากในวงการแพทย์และสาธารณสุข มีการออกมารณรงค์ให้สาธารณสุขชนเข้าใจว่าเรื่องวัคซีนทำให้เกิดโรคออติสซึมในเด็กนั้นไม่เป็นความจริง นักวิทยาศาสตร์และตัวแทนสถาบันการแพทย์ออกมาประกาศว่าทฤษฎีที่ว่าวัคซีนทำให้เกิดออติสซึม

¹ บทความนี้ปรับปรุงและเขียนเพิ่มเติมขึ้นจากการเสวนา “ศาสตร์-อศาสตร์ เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน” เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี การก่อตั้งคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันจันทร์ที่ 16 กุมภาพันธ์ 2558 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ ชั้น 3 อาคารอเนกประสงค์ 1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

ในเด็กนั้นเป็นแค่ความเชื่อผิดๆ ที่ไม่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์รองรับแต่อย่างใด แต่กระแสความหวาดระแวงก็ได้ขยายตัวไปมากแล้ว

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจนี้บอกกับเราได้หลายอย่าง ในแง่หนึ่งมันแสดงให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์การแพทย์ที่ดูเหมือนจะเป็น “ศาสตร์” ที่ลงหลักปักฐานเป็นที่ยอมรับอย่างแทบไม่มีใครตั้งคำถามโดยเฉพาะในสังคมตะวันตกนั้น เอาเข้าจริงๆ แล้ว ศาสตร์ที่ว่ากลับมีความประหลาดมากกว่าที่เราคิด ไม่เพียงผลงานวิจัยก้ำมะลอสามารถได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวิทยาศาสตร์ชั้นนำระดับโลกได้ (แม้ว่าต่อมาทางวารสารแลนเซทจะได้ประกาศเพิกถอนการเผยแพร่ในปี ค.ศ. 2010 หลังจากที่มันถูกตีพิมพ์ไปแล้วมากกว่า 10 ปี) แต่ “ความเชื่อแบบผิดๆ” (หรือจะเรียกว่าศาสตร์?) ที่ไม่มีสถาบันวิชาการอะไรรองรับกลับทำให้ผู้คนจำนวนมากหลงเชื่อถึงกับไม่ยอมให้ลูกๆ ของตนฉีดวัคซีน ทั้งที่มีงานวิจัยจำนวนมากออกมายืนยันว่าวัคซีนไม่ได้เกี่ยวข้องกับอาการเกิดออทิสติกเลย งานวิจัยของแอนดรูว์ เวกฟิลด์ก็เป็นการติดตามกรณีผู้ป่วยเพียง 12 รายและอาศัยการสอบถามข้อมูลการเกิดโรคเอาจากความจำของพ่อแม่ ซึ่งถือว่ามีความน่าเชื่อถือต่ำ

การที่ผู้คนพากันเชื่อว่าวัคซีนทำให้เกิดออทิสติกกลายเป็นประเด็นที่หลายฝ่ายให้ความสนใจ มีความพยายามที่จะศึกษาและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างกว้างขวาง นักสังคมศาสตร์ นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาได้ทำการศึกษาและนำเสนอข้อค้นพบมากมายเกี่ยวกับปรากฏการณ์นี้ บ้างก็อธิบายที่มาทางประวัติศาสตร์ว่าการต่อต้านวัคซีนไม่ได้เป็นเรื่องใหม่ เพราะเคยมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งเอดเวิร์ด เจนเนอร์ (Edward Jenner) ค้นพบการปลูกฝีที่สามารถป้องกันไข้ทรพิษได้ การต่อต้านเกิดจากความคิดที่ถือว่าการเอาหนองฝีจากสัตว์มาปลูกฝีในคนนั้นเป็นการนำสิ่งอันตรายที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของร่างกายมนุษย์เข้าสู่ร่างกายของเรา ต่อมาเมื่อวัคซีนได้รับการยอมรับและมีการค้นพบวัคซีนขึ้นอีกหลายชนิดก็มีการรณรงค์ให้เกิดการฉีดวัคซีนป้องกันโรคในเด็กมากขึ้นเรื่อยๆ กระแสต่อต้านวัคซีนเริ่มก่อตัวมากขึ้นเมื่อมีการพบว่าในวัคซีนบางชนิดที่ฉีดให้กับเด็กนั้นมีส่วนผสมของสารประกอบปรอท (Methylmercury) ซึ่งหากได้รับปริมาณมากอาจทำลายระบบประสาทได้ ทางภาครัฐได้หารือกับบริษัทผลิตวัคซีนและได้เลิกใช้สารประกอบปรอทในการผลิตวัคซีนทันที แต่การประกาศยกเลิกการใช้สารประกอบปรอทนี้ก็กลับเหมือนยิ่งตอกย้ำว่าวัคซีนไม่ปลอดภัย นอกจากสารประกอบปรอทแล้ว ในวัคซีนก็ยังมีสารประกอบอลูมิเนียม โพรตีนชนิดต่างๆ รวมทั้งมีเชื้อไวรัสที่ถูกทำให้อ่อนแรงลง จำนวนชนิดของวัคซีนที่ให้กับเด็กๆ ก็มีมากขึ้น ในเว็บไซต์ที่พยายามให้ข้อมูลเกี่ยวกับอันตรายของวัคซีน มีการระบุว่าเด็กอายุสองขวบจะถูกฉีดวัคซีนจำนวนถึงกว่า 115 ชนิด (Marcella 2012) ความไม่ไว้วางใจในความปลอดภัยนี้ทำให้กระแสต่อต้านวัคซีนขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง

บทบาทของสื่อก็ได้รับการกล่าวถึงว่าทำให้ความเข้าใจผิดๆ และความระแวงสงสัยว่าวัคซีนทำให้เกิดออทิสซึมแพร่กระจายไป ยิ่งขบวนการต่อต้านวัคซีนมีคนโด่งดังและมีชื่อเสียงอย่างโรเบิร์ต เคนเนดี ซึ่งเป็นคนในตระกูลที่มีอิทธิพลทางการเมืองและสังคมของสหรัฐอเมริกากับเจนนี่ แม็คคาธิ นางแบบเพลย์บอยคนดังที่มีลูกป่วยเป็นออทิสติกมาเป็นปากเสียงด้วยแล้ว การอธิบายเรื่องราวความน่ากลัวของเด็กๆ ที่ป่วยเป็นออทิสติกจากการฉีดวัคซีนก็ยิ่งแพร่กระจายไป เจนนี่ แม็คคาธิเองได้รับเชิญไปออกรายการโทรทัศน์ดังๆ อย่างเช่น

Larry King Live และรายการ The Oprah Winfrey Show นักการเมืองทั้งฝ่ายพรรคเดโมแครตและพรรครีพับลิกันก็พากันออกมาให้ข่าวโชนกระแสเรียกคะแนนเสียงด้วยการประกาศตัวเป็นพวกเดียวกับแม่ที่มีลูกๆ ป่วยด้วยออทิสติก มีการตั้งข้อสังเกตว่ากลุ่มคนที่ไม่ยอมให้ลูกๆ ฉีดวัคซีนนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้มีการศึกษาสูง มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างดี แทนที่จะเป็นกลุ่มที่การศึกษาต่ำที่อาจหลงเชื่ออะไรง่ายๆ นอกจากนั้น ยังพบว่าผู้มีบทบาทในการจัดตั้งขบวนการต่อต้านวัคซีนรวมทั้งคนที่เป็ปากเสียงให้กับเรื่องนี้ส่วนมากหรือเกือบทั้งหมดเป็นผู้หญิง

เจนนิเฟอร์ ไรช์ (Jennifer A. Reich) ในบทความชื่อ Neoliberal Mothering and Vaccine Refusal: Imagined Gated Communities and the Privilege of Choice วิเคราะห์ปรากฏการณ์ของผู้หญิงที่มีการศึกษาสูงและฐานะดี ที่ปฏิเสธการฉีดวัคซีนให้กับลูกๆ ของตนว่า ผู้หญิงมีลักษณะทางชนชั้นและอุดมการณ์แบบเสรีนิยมเหล่านี้ นอกจากจะไม่ไว้วางใจต่ออำนาจของรัฐและผู้เชี่ยวชาญแล้ว พวกเขายังให้คุณค่ากับเสรีภาพและทางเลือกที่ตนเองเป็นผู้ตัดสินใจเป็นสำคัญ ผู้หญิงเหล่านี้เลี้ยงลูกด้วยความใส่ใจต่อสุขภาพ โดยการให้รับประทานอาหารปลอดสารพิษ พืชผักอินทรีย์ เลี้ยงลูกด้วยนมแม่และนิยมวิถีธรรมชาติ แม่เหล่านี้ไม่เพียงแต่เชื่อในวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันธรรมชาติ แต่ยังมีปฏิบัติด้วยความใส่ใจและทุ่มเทเพื่อให้ลูกของตนมีสุขภาพดี และเชื่อว่าการสร้างภูมิคุ้มกันธรรมชาติร่วมกับการดูแลลูกอย่างระมัดระวัง ก็เพียงพอที่จะทำให้ลูกของตนไม่ต้องเจ็บป่วยจากโรคต่างๆ ได้ เจนนิเฟอร์ ไรช์กล่าวว่า แม่เหล่านี้ อาจถือว่าเป็นพวกที่ใส่ใจสุขภาพ แต่ก็ใส่ใจเฉพาะที่เป็นผลประโยชน์ของตนเอง คือไม่สนใจว่าการที่ลูกของตนไม่ฉีดวัคซีนนั้น นอกจากอาจทำให้ลูกติดเชื้อและป่วยได้แล้ว ยังอาจแพร่เชื้อไปทำให้คนอื่น เช่น เด็กทารกที่ยังไม่ได้รับวัคซีนหรือเพื่อนร่วมชั้นเรียนติดเชื้อจากความป่วยไข้ของลูกตน ที่สำคัญ กลุ่มคนที่มีความเสี่ยงเพิ่มขึ้นจากการที่ลูกๆ ของผู้มีอันจะกินเหล่านี้ไม่ยอมฉีดวัคซีนก็คือลูกหลานของคนยากจนที่ไม่ได้รับการฉีดวัคซีน ไม่ใช่เพราะเลือกที่จะไม่ฉีดวัคซีน แต่เป็นเพราะลูกหลานคนไร้ฐานะเหล่านี้ขาดแคลนหรือไร้โอกาสที่จะเข้าถึงวัคซีนได้เนื่องจากความยากจน (Reich 2014)

ชาร์อน คอฟแมน (Sharon Kaufman) นักมานุษยวิทยาการแพทย์คนสำคัญได้ติดตามศึกษาปรากฏการณ์นี้หลังจากที่เธอทราบว่านักวิทยาศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ที่ออกมาชี้แจงว่าการฉีดวัคซีนไม่ได้ทำให้เกิดโรคออทิสติกบางคนถูกตำหนิหรือบางรายถึงกับถูกขู่ฆ่าจากผู้ต่อต้านการฉีดวัคซีน เธออยากรู้ว่าพ่อแม่ของเด็กๆ เหล่านี้คิดอย่างไรกับ “ความเสี่ยง” และรู้สึกอย่างไรต่อ “ผู้เชี่ยวชาญ” และเธออยากศึกษาว่าทัศนคติเหล่านี้มีผลต่อการปฏิเสธวัคซีนอย่างไร และที่สำคัญทัศนคติเช่นนี้จะมีผลอย่างไรต่อความเชื่อถือของสาธารณะในอนาคตที่มีต่อวิทยาศาสตร์และการแพทย์ (Gross 2009) จากการติดตามศึกษาปรากฏการณ์นี้ทำให้คอฟแมนมีความเห็นว่าการแพร่หลายของความเชื่อเรื่องวัคซีนทำให้เกิดออทิสติกนั้นเป็นผลพวงของวิธีคิดในการจัดการความเสี่ยงในสังคมสมัยใหม่ที่ประชาชนต้องฟังคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญเพื่อใช้ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญเพื่อการอยู่รอดของตน แต่เมื่อความน่าเชื่อถือของผู้เชี่ยวชาญเริ่มถูกตั้งคำถาม พ่อแม่ของเด็กเหล่านี้ก็หันมาจัดการกับปัญหาความเสี่ยงด้วยตนเองโดยมีการค้นคว้าและสร้างคำอธิบายรวมทั้ง

เผยแพร่ความเข้าใจของตนเองผ่านสื่อทางสังคม หากเราสืบค้นจากแหล่งข้อมูลบนอินเทอร์เน็ตก็จะพบเห็นเรื่องราวต่างๆ ถูกบอกเล่าผ่านประสบการณ์ของพ่อแม่ที่เห็นลูกของตนเปลี่ยนไปต่อหน้าต่อตาหลังฉีดวัคซีน ภาพความทุกข์เวทนาของเด็กๆ ที่ป่วยจากออติสซึมที่กรี๊ดร้องหรือตาเหม่อลอยไร้ความรู้สึก ภาพเด็กๆ ที่ถูกเจ้าหน้าที่ฉีดวัคซีนเข็มแล้วเข็มเล่าราวกับไร้ซึ่งความเมตตาปราณี ภาพพ่อแม่ที่ร้องไห้ด้วยความโศกเศร้าและสิ้นหวัง เรื่องเล่าที่เร้าอารมณ์ที่ถูกเผยแพร่ผ่านสื่อสังคมเหล่านี้มีพลังมากเกินกว่าคำอธิบายแบบนักวิทยาศาสตร์ที่เน้นตัวเลขแห้งๆ ทางสถิติและทฤษฎีทางการแพทย์ที่สลบซับซ้อน

ตั้งคำถามกับการตั้งคำถาม: ศาสตร์ อศาสตร์กับความ(ไม่)สมมาตรของความรู้

มันอาจไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่นักสังคมศาสตร์จะสนใจศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและพยายามจะ “เข้าใจ” มุมมองของกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมบางอย่างแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพฤติกรรมนั้นอาจเป็นเหตุให้เกิดการแพร่กระจายของความเชื่อออกไปสู่คนกลุ่มอื่นด้วย บทสัมภาษณ์ของไฮดี ลาร์สัน (Heidi Larson) นักมานุษยวิทยาการแพทย์จากมหาวิทยาลัยวอชิงตันในวารสารองค์การอนามัยโลก สะท้อนเรื่องนี้เป็นอย่างดี ลาร์สันเป็นหัวหน้าทีมโครงการสร้างความเชื่อมั่นในวัคซีน (Vaccine Confidence Project) ที่ London School of Hygiene & Tropical Medicine และเป็นสมาชิกของคณะทำงานเรื่องความลังเลสงสัยในวัคซีน และตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 – 2005 เธอยังเป็นหัวหน้างานสื่อสารเพื่อการสร้างภูมิคุ้มกันโรคในระดับโลกขององค์การยูนิเซฟ ลาร์สันให้ความเห็นว่า “หน้าที่ของนักมานุษยวิทยาคือการทำความเข้าใจกับมิติทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการปฏิเสธหรือไม่ยอมรับวัคซีน” (WHO 2014) โดยพยายามที่จะศึกษาให้เข้าใจว่าพ่อแม่ของเด็กๆ ที่ปฏิเสธวัคซีนเหล่านี้คิดอย่างไร พวกเขามีทัศนคติอย่างไรต่อความรู้ทางการแพทย์ ต่อผู้เชี่ยวชาญ หรือต่อประโยชน์และโทษของการฉีดวัคซีน พฤติกรรมการต่อต้านวัคซีนนั้นมีที่มาอย่างไร และที่พวกเขาคิดและทำเช่นนั้นเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากอะไรบ้าง

คำถามเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นคำถามปกติสำหรับนักวิจัยที่ต้องการทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์เช่นนี้ แต่เราก็อาจตั้งคำถามที่น่าสนใจซ้อนเข้าไปได้อีก คือการถามว่า ทำไมเราจึงพุ่งความสนใจของเราไปที่ ความรู้ หรือความเข้าใจของกลุ่มคนที่ต่อต้านหรือปฏิเสธวัคซีนเช่นนี้ โดยไม่สนใจที่จะตั้งคำถามกับ “ความรู้” ของนักวิทยาศาสตร์หรือผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายที่ออกมาชี้แจงตอบโต้กับพ่อแม่ที่ปฏิเสธวัคซีน ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้รู้ในสิ่งที่เขารู้ได้อย่างไร เขาคิดอย่างไรในสิ่งที่เขาคิดและเชื่อในสิ่งที่เขาเชื่อได้อย่างไร

การที่เราตั้งคำถามไปในทิศทางเดียว คือมุ่งทำความเข้าใจว่าพ่อแม่เด็กที่ไม่ยอมให้ลูกฉีดวัคซีนนั้น “รู้และคิดอย่างไร” โดยไม่สนใจตั้งคำถามแบบเดียวกันนี้กับนักวิทยาศาสตร์นี้ อาจมีเหตุผลหลายประการ อาจเป็นเพราะนักมานุษยวิทยามักมีแนวโน้มที่จะสนใจเรื่องราวของคนธรรมดาสามัญ คนชายขอบหรือผู้ไร้อำนาจมากกว่าที่จะสนใจศึกษานักวิทยาศาสตร์ ชนชั้นนำ หรือผู้มีอำนาจ หรืออาจเป็นเพราะนักวิทยาศาสตร์ ชนชั้นนำหรือผู้ที่มีอำนาจเป็นกลุ่มที่เข้าถึงได้ยากและมักไม่ค่อย “ยินยอม” ที่จะให้นักมานุษยวิทยา “บุกรุก” เข้าไปศึกษาวิจัยและสังเกตใน “โลก” ของพวกเขาได้ง่ายๆ แต่สำหรับบรูโน ลาทูร์ (Bruno Latour) แล้ว การตั้ง

คำถามในลักษณะทิศทางเดียวกันนี้สะท้อน “ความไม่สมมาตร” ของความรู้ที่มีรากฐานมาจากอคติที่ฝังลึก อคติที่วุ่นวายนี้ทำให้เรามองบางอย่างเป็นเรื่อง “ความผิดปกติ” “ความผิดปกติ” หรือ “ความเชื่อผิดๆ” ที่ต้องการคำอธิบาย ในขณะที่มองเรื่องบางเรื่องเป็น “สัจธรรม” ในตัวเองที่ไม่ต้องการคำอธิบายอื่นใด “Error, beliefs, could be explained socially, but truth remained self-explanatory.” (Latour 1993: 92)

หรืออาจพูดง่ายๆ ในภาษาของ “ศาสตร์” และ “อศาสตร์” ก็ได้ว่า “อศาสตร์” ต้องการคำอธิบาย ส่วน “ศาสตร์” นั้นถูกต้องและชัดเจนในตัวเองอยู่แล้ว จึงไม่ต้องการคำอธิบายใดๆ อีก

เป็นความจริงที่ว่าสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้หันมาศึกษาปรากฏการณ์ในสังคมสมัยใหม่และให้ความสนใจกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้น เราตั้งคำถามเกี่ยวกับ “วงศาวทยา” ของพันธุวิศวกรรมศาสตร์ “วาทกรรม” กับปฏิบัติการของ “ชีวอำนาจ” หรือ “อำนาจชีวญาณ” กับการจับจ้องทางการแพทย์ ฯลฯ ถึงกระนั้นก็ตาม นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาก็ไม่ได้สนใจที่จะสำรวจตรวจสอบเส้นแบ่งที่ทำให้เราไม่เคยก้าวเข้าไปในอาณาบริเวณของความรู้ที่อยู่นอกเหนือไปจากอาณาเขตดั้งเดิมของเราเลย นั่นคือ แม้เราจะสนใจสังคมสมัยใหม่และวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีมากขึ้น แต่สิ่งที่เราสนใจก็จำกัดอยู่ในปริมาตรของ “ความจริงทางสังคม” โดยที่เราได้ยินยอมพร้อมใจยกเรื่อง “ความจริงทางกายภาพ” ให้เป็นปริมาตรอันชอบธรรมของเหล่านักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่จะทำการศึกษา ส่วนเรื่อง “ความจริงทางสังคม” ไม่ว่าจะเป็ นพิธีกรรม ความเชื่อ เครือญาติ การแลกเปลี่ยนทางสังคม การประกอบสร้างทางวัฒนธรรมในสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาสมัยใหม่ หรือวงศาวทยา วาทกรรม ในสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาหลังสมัยใหม่ เป็นเรื่องของนักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาหรือนักสังคมศาสตร์

หรือจะกล่าวว่ ปฏิบัติการทางวิชาการของเรานั้นดำเนินไปบนวิธีคิดที่แบ่งความจริงออกเป็น “โลกทางกายภาพ” ที่ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติที่นักวิทยาศาสตร์เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าและ “โลกทางสังคม” ที่นักสังคมศาสตร์ นักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาเป็นผู้ทำการศึกษาค้นคว้า ก็คงไม่ผิด

จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ปฏิบัติการทางวิชาการดังกล่าวเป็นการสืบทอดวิธีคิดแบบทวิลักษณ์ที่แยกธรรมชาติกับวัฒนธรรม (Nature and Culture) หรือธรรมชาติกับสังคม (Nature and Society) ออกจากกัน ทวิลักษณ์หรือคู่ตรงข้ามระหว่างโลกทางธรรมชาติกับโลกทางสังคมนี้ สำหรับบรูโน ลาตูร์ (Latour 1993) และฟิลิปป์ เดสโคลา (Philippe Descola) แล้ว มันเป็นหนึ่งใน “มรดกบาป” ของวิธีคิดสมัยใหม่ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน (Descola 2013a) การแยกขาดระหว่างธรรมชาติและสังคมไม่เพียงทำให้ความรู้และสิทธิในการดูแลรักษาธรรมชาติกลายเป็นสิ่งที่ถูกรบอบครองและผูกขาดโดยผู้เชี่ยวชาญวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Rudolf and Grino 2012: 43) ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปลดปล่อยสังคมสมัยใหม่ให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการเป็นสังคมแห่งความเท่าเทียม เป็นธรรมและมีอำนาจในการปกครองตนเอง แต่มันยังเป็น “ภววิทยา” (Ontology) หรือ “ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริง” (Theory of realities) ที่ผิดพลาด ซึ่งเป็นที่มาของการคิด

แบบแยกส่วนที่พ้นจากการสังคสมัยใหม่ไว้ ไม่ว่าจะเป็นการแยกระหว่าง Subject กับ object หรือ Structure กับ agency หรือระหว่าง Human กับ Non-human ก็ตาม

ลาตูร์เสนอว่าวิกฤตต่างๆ ในสังคสมัยใหม่นั้นมีรากฐานมาจากการมองความจริงในธรรมชาติแยกออกเป็นสองขั้ว (Bifurcation of nature) ที่พบได้ทั้งในแนวคิดแบบสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ โลกแห่งความจริงไม่เพียงถูกมองว่าประกอบจากสองสิ่งที่ยแยกจากกันได้ คือ “ถ้อยคำ” (Words) และ “สิ่งของ” (Things) แต่แนวคิดแบบแยกส่วนนี้ยังมีฉันทาคติที่ว่า “โลกของสิ่งของ” คือความมีอยู่จริงหนึ่งเดียวที่ดำรงอยู่ ส่วน “โลกของถ้อยคำ” เป็นโลกของ “ภาพตัวแทน” (Representation) ที่ถูกเสกสรรปั้นแต่งหรือ “ประกอบสร้าง” ขึ้นด้วยสื่อ ภาษา สัญลักษณ์ วาทกรรม หรือพิธีกรรมต่างๆ เราจึงมี “ภาพตัวแทน” ที่แตกต่างกันมากมาย ในวัฒนธรรมต่างๆ ให้เราได้ศึกษา แต่ภาพตัวแทนที่หลากหลายเหล่านี้ก็ล้วนแต่เป็นภาพสะท้อนความจริงที่มีอยู่และเป็นอยู่เพียงหนึ่งเดียว นั่นคือ “โลกของสิ่งของ” (Pluralism of representations, but a monism of being.) (Latour 2013a: 20) การสร้างสังคสมัยใหม่ที่สมบูรณ์กว่าจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อวิธีคิดที่แยกโลกออกเป็นสองส่วนซึ่งพ้นจากการมนุษย์อยู่นี้ถูกทำลายลงด้วยการก้าวพ้นไปจากญาณวิทยา (Epistemology) ที่หมกมุ่นอยู่กับ “ภาพตัวแทน” (Representation) ที่หลากหลาย และหันไปให้ความสำคัญกับภววิทยา (Ontology) เพื่อทำความเข้าใจกับความหลากหลายของสิ่งเป็นอยู่จริง (Being)

การก้าวพ้นจาก “พหุญาณวิทยา” มาสู่ “พหุภววิทยา” (Pluralist ontology หรือ Ontological pluralism) นี้เองที่กำลังเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของมานุษยวิทยาในปัจจุบัน และเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้วิธีคิดเกี่ยวกับการจำแนกแยกแยะระหว่างศาสตร์และอศาสตร์ต้องถูกทบทวนและคิดใหม่อย่างสิ้นเชิง

ศาสตร์ อศาสตร์และจุดเปลี่ยนทางภววิทยา

ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 สังคมวิทยา-มานุษยวิทยาสมัยใหม่มีพัฒนาการภายใต้แนวคิดแบบ Epistemological and linguistic approach คือการมุ่งศึกษา “ภาพตัวแทน” ของความจริงที่ปรากฏหรือถูกประกอบสร้างขึ้นในวัฒนธรรมต่างๆ และเน้นถึงบทบาทของภาษาในการสถาปนาความจริง เป็นแนวทางการศึกษาที่ให้ความสนใจกับ “ภาพตัวแทน” ของความจริงและการสถาปนาความจริงโดยไม่ได้ให้ความสนใจกับการตั้งคำถามเกี่ยวกับ “ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริง” (ภววิทยา) หรือสถานะทางภววิทยาของสิ่งที่ศึกษาเท่าไรนัก ความตื่นตัวและการตั้งคำถามทางภววิทยาได้เริ่มต้นก่อตัวขึ้นก่อนในแวดวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (Science and Technology Studies, STS) ในช่วงทศวรรษที่ 1980 โดยการบุกเบิกของบรูโน ลาตูร์ (Bruno Latour) จอห์น ลอว์ (John Law) และมิเชล แกลลอน (Michel Gallon) ซึ่งได้เสนอทฤษฎีผู้กระทำการ-เครือข่าย (Actor-Network Theory หรือ ANT) ด้วยการติดตามผู้กระทำการ (Actor) ในกระบวนการที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก่อตัวขึ้น (Science in the making) (Latour 1987; Latour and Woolgar 1979; Law and Hassard 1999)

ทฤษฎี Actor-Network Theory นี้ได้ปลดปล่อยความคิดเกี่ยวกับผู้กระทำการ (Actor) ให้เป็นอิสระจากมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นว่าปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์นั้นมีลักษณะเป็นเครือข่ายการปฏิบัติการแบบ Material semiotics ซึ่งไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นที่มีฐานะเป็นผู้กระทำการ หากแต่วัตถุสิ่งของ สัตว์ เทคโนโลยี รวมทั้งตัวบทและความหมายต่างๆ ก็ล้วนมีฐานะเป็นผู้กระทำการได้ทั้งสิ้น เพราะในระบบที่อัตลักษณ์ของสิ่งต่างๆ ถูกนิยามจากปฏิสัมพันธ์ที่มันมีกับสิ่งอื่นๆ แล้ว อะไรก็ตามที่สามารถหันเหหรือปรับเปลี่ยนปฏิบัติการในระบบได้ก็ถือว่าสิ่งนั้นมีสถานะเป็น “ผู้กระทำการ” ได้ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของหรือเทคโนโลยีก็ตาม หากพิจารณาในแง่นี้แล้ว มนุษย์ (Human) กับสิ่งของหรือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Object หรือ non-human) ก็มีสถานะในทางภววิทยาที่ไม่แตกต่างกัน ทฤษฎี Actor-Network Theory นี้ไม่เพียงแต่แยกสายเส้นแบ่งระหว่างมนุษย์และวัตถุสิ่งของ แต่ยังปฏิเสธคู่ตรงข้ามของโครงสร้าง-ผู้กระทำการ (Structure-Agency) ด้วยการมองผู้กระทำการเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการของ “ผู้กระทำการ-เครือข่าย” หรือ Actor-Network นี้ หมายถึงผู้กระทำการที่ปฏิบัติการผ่านเครือข่าย ดำรงอยู่ได้ด้วยเครือข่าย และไม่อาจแยกออกจากเครือข่ายได้

หลักการสำคัญประการหนึ่งที่ Actor-Network Theory ใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์คือการไม่ยึดถือสมมติฐานเบื้องต้นใดๆ ไว้ล่วงหน้า ซึ่งเป็นหลักการที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวทางการศึกษาแบบ Ethnomethodology หลักการนี้ทำให้สิ่งต่างๆ ถูกจัดให้มีสถานะที่เท่าเทียมเสมอกันโดยไม่ได้ให้ความสำคัญหรืออภิสิทธิ์แก่คน สัตว์ สิ่งของ หรือความรู้ที่ถูกอ้างอิงมาก่อน นักวิจัยจะให้น้ำหนักและความสำคัญของความเห็นหรือข้อมูลที่สังเกตได้จากนักวิทยาศาสตร์ไม่ต่างไปจากความเห็นของคนธรรมดาทั่วไป แต่การให้ความสำคัญที่เท่าเทียมกันนี้เป็นมากกว่าการให้ความเคารพที่เท่าเทียมกันต่อ “ภาพตัวแทน” ที่เกิดจาก “ญาณวิทยา” ที่แตกต่างกันของนักวิทยาศาสตร์กับคนธรรมดาทั่วไป เพราะทฤษฎี Actor-Network Theory เน้นไปถึงการให้ความสำคัญที่ “ความเป็นจริง” ที่หลากหลายอันมีที่มาจาก “ภววิทยา” ที่แตกต่างแต่เท่าเทียมกัน (Flat ontology) (DeLanda 2004: 41) เป็นสำคัญ ข้อมูลที่สังเกตได้จากสิ่งของวัตถุ (Object) หรือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Non-human) จึงไม่มีความแตกต่าง

หลักการนี้เองที่ลาตูร์ใช้เป็นรากฐานของสิ่งที่เขาเรียกว่า Symmetrical anthropology หรือมานุษยวิทยาสมมาตร ซึ่งไม่เพียงปฏิบัติต่อมนุษย์และวัตถุเสมอกัน (เพื่อสลายเส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและสังคม) แต่ยังปฏิบัติต่อสังคมตะวันตกเหมือนกับสังคมอื่นๆ ที่นักมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษา มานุษยวิทยาสมมาตรจึงไม่ได้มีไว้ศึกษาเฉพาะสังคมดั้งเดิม แต่หันความสนใจมาศึกษามานุษยวิทยาของความเป็นสมัยใหม่ (Anthropology of the Modern) ที่สำคัญ มานุษยวิทยาสมมาตรยังเสนอให้เราปฏิบัติต่อความรู้ (Knowledge) ไม่ต่างไปจากความเชื่อ (Belief) โดยการใช้ภาษาชุดเดียวกันในการพูดถึงมันและใช้กรอบแนวคิดเดียวกันในการอธิบายมัน การมองเช่นนี้จะช่วยให้นักมานุษยวิทยาไม่มองคนพื้นเมืองแตกต่างไปจากคนสมัยใหม่ (Latour 1993: 92) เพราะมานุษยวิทยาที่พิจารณาอย่างสมมาตรนี้จะทำให้เห็นว่าทั้งชนพื้นเมืองและสังคมสมัยใหม่ต่างก็เป็น “ส่วนรวม” (Collective) แบบหนึ่งที่ถือถือเป็นเครือข่าย มีปฏิสัมพันธ์และตกอยู่

ภายใต้อิทธิพลของทั้งมนุษย์ (Human) สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Non-human) และวัตถุสิ่งของ (Material-Object) ที่ประกอบกันเป็นจักรวาลวิทยาของตนเองเหมือนๆ กัน

เมื่อเส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและสังคม มนุษย์และอมนุษย์ ชีวิตและวัตถุสิ่งของ สังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งความรู้และความเชื่อถูกสลายไป ณ ตรงจุดเปลี่ยนทางภววิทยานี้ การพูดถึง “ศาสตร์” กับ “อศาสตร์” จึงกลายเป็นเรื่องไร้ความสำคัญไปในทันที สิ่งที่ควรให้ความสำคัญมากกว่าก็คือการสร้างความรู้เข้าใจผ่าน “พหุภววิทยา” (Ontological pluralism) ที่สามารถมองเห็นและมีความละเอียดอ่อนต่อความจริงที่หลากหลายได้

เรื่องเล่าเรื่องที่สอง: บั้งไฟพญานาค จักรวาลวิทยาและวิธีการทางวิทยาศาสตร์

ทุกปีในคืนขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 จะมีลูกไฟพุ่งขึ้นจากลำน้ำโขงที่บริเวณจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ ไปจนถึงอุบลราชธานี ลูกไฟสีแดงอมชมพูขนาดตั้งแต่เท่าหัวแม่มือไปจนถึงขนาดผลส้มจำนวนนับสิบหรือร้อยลูก จะลอยขึ้นจากน้ำ พุ่งไปในอากาศ ลูกไฟประหลาดที่เคยถูกเรียกว่า “บั้งไฟผี” ที่เกิดขึ้นช่วงวันออกพรรษาทุกปีนี้ต่อมาถูกเรียกว่า “บั้งไฟพญานาค” ที่ไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ที่ตอกย้ำตำนานพื้นบ้านและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นแล้ว ยังดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาค้ำแรมรอชมบั้งไฟประหลาดนี้ทุกปี ปีละนับแสนคน นอกจากนี้ ปรากฏการณ์นี้ยังดึงดูดความสนใจใคร่รู้ทั้งของนักวิทยาศาสตร์อาชีพและนักวิจัยสมัครเล่นจำนวนมากให้เข้าไปหาคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์ว่าลูกไฟจำนวนมากที่ปรากฏให้เห็นว่าลอยขึ้นจากน้ำนั้น แท้ที่จริงมันเกิดจากอะไรกันแน่ เรื่องราวอันน่าพิศวงนี้ถูกนำไปสร้างเป็นภาพยนตร์ชื่อ 15 ค่ำเดือน 11 ที่บอกเล่าเรื่องราวของ “ศรัทธา” และคติพื้นบ้านที่เชื่อว่าพญานาคเป็นผู้จุดบั้งไฟเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าที่ต้องมาเผชิญหน้ากับ “เหตุผล” ของสังคมสมัยใหม่ที่เชื่อว่าปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ ภาพยนตร์ถูกนำออกฉายในปี พ.ศ. 2545 และทำรายได้มหาศาล

ในปีเดียวกันนั้น มีการนำเสนอเรื่องราวบั้งไฟพญานาคทางสถานีโทรทัศน์ไอทีวีโดยแสดงให้เห็นว่ามีคนใช้ปืนยิงกระสุนส่องวิถีขึ้นฟ้าจากทางฝั่งประเทศลาว ทำให้เกิดข้อถกเถียงเกิดขึ้นมากมาย ความพยายามที่จะพิสูจน์เรื่องบั้งไฟพญานาคดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนเมื่อราว พ.ศ. 2555-56 ก็มีการนำเสนองานถ่ายบั้งไฟพญานาคจากกล้องที่เปิดหน้ากล้องค้างไว้เป็นระยะเวลาานาน ภาพถ่ายที่ได้เห็นเป็นลำแสงของลูกไฟที่พุ่งเป็นเส้นทางยาวขึ้นมาจากพุ่มไม้ในฝั่งลาว ลูกไฟหลายลูกมีจุดกำเนิดมาจากตำแหน่งเดียวกัน ทั้งยังมีภาพจากกล้องหลายตัวที่ตั้งในตำแหน่งต่างกันแต่ก็แสดงให้เห็นจุดที่ลูกไฟพุ่งขึ้นว่าอยู่ในตำแหน่งเดียวกันบนฝั่งประเทศลาว ยิ่งเมื่อพิจารณาประกอบกับคำสัมภาษณ์ชาวบ้านฝั่งลาวในคลิปวิดีโอจากรายการของสถานีโทรทัศน์ไอทีวี ที่บอกว่าชาวลาวมีการยิงปืนในเทศกาลเช่นนี้มานานแล้ว ทั้งยังมีการยิงให้ดูเป็นตัวอย่าง ซึ่งปรากฏว่าเมื่อกระสุนสีส้มอมชมพูพุ่งขึ้นฟ้าได้ไม่ถึงนาทีก็จะได้ยินเสียงเฮต์ด้วยความตื่นเต้นสนุกสนานดังมาจากทางฝั่งไทย

วิทยาศาสตร์ได้ประกาศชัยชนะเหนือความเชื่ออันมั่งมายของชาวบ้านแล้ว “ศาสตร์” ได้ทำลายล้าง “อศาสตร์” ให้หมดไปอีกครั้งหนึ่งแล้ว หรือเราจะอ่านปรากฏการณ์นี้จากมุมมองของพหุภววิทยาและ

มานุษยวิทยาสมมาตรและนำไปสู่การแปลความใหม่ (Translation) ได้อย่างไร เพื่อทำการบ้านในข้อนี้เราจำเป็นต้องกลับไปปรึกษางานของฟิลิปป์ เดสโคลา (Philippe Descola) เสียก่อน

ในการบรรยายครั้งสำคัญที่ได้ปรากฏฐานวิธีคิดให้กับพหุภววิทยา (Descola 2013a) เดสโคลาเริ่มต้นด้วยการตั้งข้อสังเกตว่า มานุษยวิทยาที่ผ่านมามักศึกษาลักษณะทางสังคมและสถาบันทางสังคมต่างๆ เพื่อที่จะเข้าใจความคิดของมนุษย์ เดสโคลาคิดว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นความผิดพลาดเพราะเหมือนกับเราสรุปเอาเองว่ารูปแบบทางสังคมสามารถเป็นเครื่องบอกว่าคุณคิดเกี่ยวกับความจริงอย่างไร วิธีคิดนี้มีรากฐานมาตั้งแต่เดอริโคห์ม (Emile Durkheim) ที่ให้ความสำคัญกับ “ความจริงทางสังคม” ซึ่งถือว่าเป็นวิธีคิดที่ทำให้สังคมศาสตร์สามารถสถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิชาการสาขาหนึ่งได้ แต่วิธีคิดเช่นนี้ผิดพลาดเพราะมันเริ่มต้นจากการแยก “ความเป็นจริงทางสังคม” ออกจากความเป็นจริงอื่นๆ ที่สำคัญ แนวคิดที่ใช้สังคมเป็นศูนย์กลาง (Sociocentric) นี้ทำราวกับว่าการทำความเข้าใจกับ “ความจริงทางสังคม” จะช่วยให้เราเข้าใจ “ความเป็นจริงที่มนุษย์มองโลก” หรือ “ภววิทยา” ได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การถือว่าการศึกษาทาง “สังคมวิทยา” จะเป็นรากฐานให้เราเข้าใจ “ภววิทยา” ได้ เดสโคลาคิดว่านี่เป็นข้อผิดพลาดสำคัญ เพราะความจริงทางภววิทยาต่างหากที่เป็นบาทฐานของความจริงอื่นๆ เดสโคลาเสนอให้เราละทิ้งความคิดที่ผิดพลาดนี้และกลับมาให้ความสำคัญกับภววิทยาในฐานะรากฐานของการเข้าใจโลกแห่งความจริงทางสังคม

คำถามก็คือ หากเราจะศึกษาปรากฏการณ์ โดยไม่เอาฐานคติทางภววิทยามากำหนดล่วงหน้า เราจะทำอย่างไร เดสโคลาเริ่มต้นด้วยความคิดที่ว่า หากมนุษย์จะนิยามความจริงทางภววิทยาโดยไม่อาศัยค่านิยมทางภววิทยาล่วงหน้าใดๆ มาเป็นอคติ มนุษย์จะสามารถนิยามความจริงได้ก็ด้วยการอาศัยร่างกาย (Body) และเจตจำนง (Intentionality) ของตนเองเท่านั้น และมนุษย์จะพิจารณาความจริงบนฐานที่ว่าสรรพสิ่งย่อมมีองค์ประกอบที่ไม่ต่างไปจากตัวมนุษย์ คือ ประกอบขึ้นด้วยร่างกายหรือกายภาพ (Physicality) และส่วนที่เป็นเจตจำนงหรือภาวะภายใน (Interiority) เมื่อเป็นเช่นนั้น ภววิทยาหรือ ความจริงของการดำรงอยู่ใดๆ ย่อมถูกมนุษย์นิยามจากคุณสมบัติทั้งสองประการ คือ Physicality และ Interiority นี้เอง

ในการศึกษาของเดสโคลา เราต้องเข้าใจเบื้องต้นก่อนว่า เดสโคลาเป็นนักมานุษยวิทยาฝรั่งเศส และเป็นลูกศิษย์ของ Levy-Strauss วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาของเดสโคลาเป็นไปตามแบบฉบับของมานุษยวิทยาฝรั่งเศสด้วยวิธีวิทยาแบบ Levi-Straussian อย่างเคร่งครัด มานุษยวิทยาฝรั่งเศสให้ความสำคัญของงานชาติพันธุ์นิพนธ์ (Ethnography) ชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology) และมานุษยวิทยา (Anthropology) ไว้แตกต่างจากทางอังกฤษและสหรัฐอเมริกา สำหรับเดสโคลาแล้ว เป้าหมายของนักมานุษยวิทยาไม่ได้อยู่ที่การพรรณนาที่เข้มข้นหรือ Thick description เหมือนที่ Clifford Geertz เคยเสนอไว้ เพราะนั่นเป็นภารกิจของนักชาติพันธุ์นิพนธ์ (Ethnographer) การศึกษาอย่างถี่ถ้วนแบบชาติพันธุ์นิพนธ์จะช่วยให้เราเห็นรายละเอียดของชีวิตทางสังคมของชนกลุ่มหนึ่งได้ดี เมื่อเอางานชาติพันธุ์นิพนธ์ต่างๆ มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกันก็จะเห็นความเหมือน ความต่างของวัฒนธรรมอันหลากหลาย ซึ่งการวิเคราะห์เปรียบเทียบแง่มุมต่างๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์นี้เป็นงานชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology) ส่วนมานุษยวิทยานั้นเป็นงานเชิงปรัชญา คือการทำความเข้าใจ

วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ต่างๆ เพื่อสร้างปรัชญา คือ ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริง ความเป็นมนุษย์ หรือคุณค่าสากลต่างๆ และสิ่งที่เดสโคลาใช้ในการสร้างความเข้าใจพหุวิทยาก็คือ การใช้การวิเคราะห์เปรียบเทียบวัฒนธรรมต่างๆ ตามแบบชาติพันธุ์วิทยา เพื่อยกระดับเป็นความเข้าใจทางปรัชญา-มานุษยวิทยา (Philosophical anthropology) ซึ่งเป็นเป้าหมายและเป็นความหมายประการเดียวของมานุษยวิทยาในทัศนะของเดสโคลา (Descola 2013b; Kelly 2014: 261)

เดสโคลาใช้การสำรวจและศึกษางานชาติพันธุ์นิพนธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมต่าง ๆ นิยามความจริงหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งผ่านลักษณะกายภาพ (Physicality) และภาวะภายใน (Interiority) อย่างไร เขาพบว่าวัฒนธรรมต่างๆ นิยามความจริงของสรรพสิ่งแตกต่างกันอย่างน้อยพอจะจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ (Modes of identification) ด้วยกัน คือ กลุ่มแรก เป็นพวกที่มองว่าสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่นั้นมีภาวะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวกัน มีความต่อเนื่อง (Continuity of interiority) เป็นเนื้อเดียวกันหรือเหมือนกัน ส่วนกายภาพภายนอกนั้นมีความหลากหลายแตกต่างกัน เดสโคลาเรียกภววิทยาแบบนี้ว่า Animism (หรือวิญญาณนิยม) ในโลกของความจริงหรือภววิทยาแบบนี้ สรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นภูเขา ป่า ต้นไม้ แม่น้ำ ลำธาร ก้อนหิน คน หรือสัตว์ล้วนมีภาวะภายใน (ซึ่งอาจมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น วิญญาณ soul หรือผี spirit essence) ที่ไม่แตกต่างกันเลย ต่างก็มีความรู้สึกรัก ชอบเกลียด ชังไม่ต่างกัน ชอบที่จะให้ปฏิบัติต่อด้วยความเคารพ เมื่อถูกละเมิดและมีอารมณ์โกรธก็อาจทำร้ายคนอื่น ทำให้เกิดภัยธรรมชาติ โรคระบาด หรือทำให้มนุษย์เจ็บป่วย ซึ่งต้องทำการขอขมาหรือหาข่าวของที่ถูกใจมาเช่นไหว้เอาใจให้หายโกรธ สรรพสิ่งจึงมีภาวะภายในที่ไม่ต่างไปจากมนุษย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความเป็นมนุษย์นั่นเองที่เป็นภาวะภายในหนึ่งเดียวร่วมกันของสรรพสิ่ง ภววิทยาแบบนี้พบได้ในชนพื้นเมืองในอเมริกาใต้ อเมริกาเหนือ ไชปีเรีย และบางส่วนในเอเชียอาคเนย์และเมลาเนเชีย

ภววิทยานี้เป็นการนิยามกำหนด (Identification) ความเป็นจริงที่ดำรงอยู่จากลักษณะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่ง ส่วนกายภาพหรือรูปร่างที่แตกต่างกันนั้นแม้จะไม่ได้มีความสำคัญเท่ากับภาวะภายใน แต่ความแตกต่างทางกายภาพก็ทำให้สรรพสิ่งมีตำแหน่งแห่งที่ในโลกของความจริงแตกต่างกัน เพราะกายภาพที่ต่างกันทำให้เกิดความจำเป็นทางสรีระที่แตกต่างกันไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นผัสสะการรับรู้ การบริโภค การเคลื่อนไหวหรือความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้เลยหากทุกๆ สิ่งที่ดำรงอยู่มีลักษณะที่เหมือนกันหมด พฤติกรรม การแสดงออกและความสัมพันธ์เหล่านี้ล้วนแต่มีลักษณะภายนอกเป็นเครื่องกำหนด แต่กายภาพหรือลักษณะภายนอกนี้ก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัว เพราะมันสามารถปรับเปลี่ยนได้ด้วยการประดับแต่งเติม หมอผีในภววิทยาแบบนี้จึงสามารถแปลงกายให้ตนเองเป็นสิ่งสาราสัตว์ได้ ไม่ว่าจะด้วยการประดับประดาด้วยเล็บ เขา เขี้ยว งา หรือการติดปีก หาง คลุมตัวด้วยหนังสัตว์ หรือห้อยแขวนเครื่องราง การทำเช่นนั้นจะทำให้สามารถสื่อสารกับบรรดาสาราสัตว์ได้เหมือนเป็นพวกเดียวกัน เพราะสัตว์เหล่านั้นจะเห็นตนเองและพวกเดียวกันเป็นมนุษย์ จึงมีพฤติกรรมกับพวกเดียวกัน เหมือนกับที่มนุษย์มีพฤติกรรมต่อเพื่อนมนุษย์ (การมองโลกด้วยมุมมองเชิงสัมพัทธ์หรือ Perspectivism นี้เป็น

แนวคิดถูกพัฒนาขึ้นโดย Viveiros de Castro จากการศึกษาวัฒนธรรมของพวก Amerindian (Viverios de Castro 2012) แนวคิดนี้ถูกใช้เพื่อทำความเข้าใจ “ญาณวิทยา” หรือ “ความรู้และวิธีแสวงหาความรู้” ที่เกิดขึ้นจากการนิยามความจริงในภาววิทยาที่แตกต่างกัน

ภาววิทยาแบบที่สองที่เดส์โคลานำเสนอคือ Totemism ซึ่งถือว่าสรรพสิ่ง (ทั้งกายภาพและลักษณะภายใน) ดำรงอยู่บนความเป็นจริงที่มีได้ต่อเนื่องเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งหมด หากแต่แบ่งออกเป็นช่วงๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มๆ ตามลักษณะที่เหมือนกัน สัตว์ต่างๆ จึงแบ่งออกได้เป็นกลุ่มๆ เช่น สัตว์น้กกล่า สัตว์ที่เป็นเหยื่อ สัตว์ที่ออกหากินกลางคืน ไม่เพียงแต่สัตว์เท่านั้นที่แบ่งออกเป็นกลุ่มๆ ที่มีธรรมชาติไม่เหมือนกันเช่นนี้ มนุษย์ก็แบ่งออกเป็นกลุ่มๆ (moieties) โดยสมาชิกในแต่ละกลุ่มจะมีธรรมชาติ (ทั้งลักษณะทางกายภาพ เช่น รูปร่างหน้าตา กิริยาท่าทาง ทักษะความสามารถ และลักษณะภายใน เช่น นิสัยใจคอ อารมณ์ความรู้สึก) ที่มีลักษณะเฉพาะภายในกลุ่มที่เหมือนกัน ซึ่งแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นๆ ที่สำคัญก็คือ ในภาววิทยาแบบ Totemism นี้ สรรพสิ่งในธรรมชาติที่แยกออกเป็นกลุ่มๆ ที่แตกต่างกันนั้นก็กลับมีความสมนัย (Correspondence) ที่คู่ขนานกันดำรงอยู่ คือ ความสมนัยกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ในอาณาจักรสัตว์และกลุ่มชนชาติในอาณาจักรมนุษย์ (Lévi-Strauss 1963) ตัวอย่างเช่น ในบรรดาชนพื้นเมืองในออสเตรเลียซึ่งแบ่งออกเป็นเผ่าต่างๆ นั้น ลักษณะบุคลิกนิสัยและพฤติกรรมของเผ่าหนึ่งก็จะไม่เหมือนกันกับเผ่าอื่น แต่จะเหมือนกับสัตว์ประจำเผ่าของตน ชนพื้นเมืองเผ่าหมี เผ่าอินทรี หรือเผ่านกเค้าแมวก็จะมีลักษณะทางกายภาพและนิสัยใจคอของหมี อินทรี หรือนกเค้าแมว เช่น แข็งแรง ว่องไว หรือลึกลับระแวดระวังเป็นบุคลิกนิสัยประจำเผ่า ที่สำคัญ ความสัมพันธ์ระหว่างชนพื้นเมืองแต่ละกลุ่มก็จะลือไปกับความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์ประจำเผ่าด้วย (Similarities between systems of the differences)

ภาววิทยาแบบ Totemism จึงเป็นระบบที่เน้นไปที่การจัดหมวดหมู่ (Classification) และการจัดความสัมพันธ์ของหมวดหมู่ต่างๆ เป็นการการจัดหมวดหมู่ที่มีทั้งมนุษย์ (Human) และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Non-human) คือสัตว์ต่างๆ ผสมรวมอยู่ด้วยกัน ในภาววิทยาที่มนุษย์ไม่ได้แยกออกจากสัตว์นี้ เส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรมจึงไม่มีอยู่ และหากเราเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างภาววิทยาแบบ Animism กับแบบ Totemism เราก็จะเห็นความแตกต่างในการนิยามโลกแห่งความจริงได้อย่างชัดเจน ในขณะที่ Animism ความต่อเนื่องเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งหมดของภาวะภายใน (Interiority) ของสรรพสิ่งในธรรมชาติดำรงอยู่เหนือความแตกต่างทางกายภาพ ภาวะภายในจึงสำคัญและเป็นแรงขับให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ซึ่งสิ่งต่างๆ แสดงออกแตกต่างกันไปเพราะมีลักษณะทางกายภาพหรือสรีระที่แตกต่างกัน ส่วน Totemism นั้น สรรพสิ่งแบ่งออกได้เป็นกลุ่มๆ ความเป็นจริงจึงมีลักษณะเป็นสองระนาบ คือ ภายในในกลุ่มที่เหมือนกัน กับระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่พบเห็นได้ในธรรมชาติเป็นต้นแบบสำหรับที่ใช้จัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ของมนุษย์

ภาววิทยาแบบที่ 3 ของเดส์โคลาเรียกว่า Analogism หรืออุปมานิยม จักรวาลของอุปมานิยมนี้ไม่ได้ประกอบด้วยสิ่งๆ ที่เหมือนกันเป็นกลุ่มๆ แบบ Totemism หรือสิ่งๆ ที่มีแตกต่างหลากหลายทางกายภาพ แต่มี

สารัตถะหรือภาวะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวกันแบบ Animism หากแต่จักรวาลนั้นเต็มไปด้วยสรรพสิ่งอันเอกอนันต์ที่แตกต่างหลากหลายทั้งทางกายภาพและภาวะภายใน แต่ละสิ่งดำรงอยู่ในสภาวะเฉพาะของตน แตกต่างจากสิ่งอื่น แต่ทว่า ในโลกของความจริงอันโกลาหลและอลหม่านไปด้วยความแตกต่างนี้ สรรพสิ่งกลับมีระบบที่ร้อยเรียงความยุ่งเหยิงให้เป็นระเบียบผ่านอุปมาการแห่งความคล้ายคลึง (Analogical resemblance) ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตในความสับสนอลหม่านนี้ได้ ตัวอย่างเช่น ในจักรวาลวิทยาของจีนที่เต็มไปด้วยวัตถุสารและวัตถุสารอันเอกอนันต์ทั้งหมดทั้งหมื่นโลกธาตุนั้น สามารถอุปมาเสมือนว่าก่อปรุขึ้นด้วยธาตุทั้งห้า คือ ดิน ไฟ ทอง ไม้ น้ำ หมายความว่า คุณสมบัติของสรรพสิ่งทั้งหมดทั้งมวลนั้นอุปมาได้ประหนึ่งว่าปรุขึ้นจากคุณสมบัติของธาตุทั้งห้าในสัดส่วนและความเข้มข้นที่แตกต่างกัน ภาววิทยาแบบอุปมานิยมนี้นับมองสรรพสิ่งที่หลากหลายอันโดยแยกแยะและหยิบยกเอาส่วนที่ละม้ายคล้ายคลึงกันมาเพื่อจัดระบบให้มนุษย์สามารถจัดการกับความจริงอันเอกอนันต์นั้นได้ เดสโคลาซีชี้ให้เห็นว่า ภาววิทยาแบบอุปมานิยมนี้นี้มีตัวอย่างที่โดดเด่นในวัฒนธรรมจีน นอกจากนั้นยังมีให้เห็นได้ในหลายส่วนของเอเชีย ออสเตรเลียตะวันตก ในชนพื้นเมืองในเม็กซิโกอเมริกา และในแถบแอนดิส

ภาววิทยาแบบสุดท้ายที่เดสโคลาเซียนคือ Naturalism หรือธรรมชาตินิยม ซึ่งเป็นภาววิทยาของสังคมนิยมใหม่ ในทางกายภาพแล้ว ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้ถือว่าสรรพสิ่งล้วนประกอบขึ้นจากองค์ประกอบทางกายภาพที่ไม่ต่างกัน สิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืชหรือแม้แต่สิ่งไม่มีชีวิต เช่น วัตถุสิ่งของ ต่างก็ประกอบด้วยอะตอม แร่ธาตุ สารประกอบทางเคมีที่ไม่แตกต่างกัน มนุษย์ (Human) และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Non-human) หรือสัตว์และสิ่งของแตกต่างกันตรงที่มนุษย์มีจิตใจ มีเจตจำนง สามารถคิดและสร้างสรรค์ได้ แม้ในสัตว์ที่มีโครงสร้างทางพันธุกรรมใกล้เคียงกับมนุษย์ที่สุด ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้ก็ไม่ถือว่าสัตว์พวกนั้นมี “ความเป็นมนุษย์” อย่างที่มนุษย์มี ข้อนี้ธรรมชาตินิยมแตกต่างจากภาววิทยาแบบวิญญานนิยมอย่างชัดเจน เพราะวิญญานนิยมจะถือว่าสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นป่า เขา แม่น้ำ ลำธาร หรือต้นไม้ ล้วนแต่มี “ความเป็นมนุษย์” ไม่ต่างไปจากคน สำหรับภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมแล้ว ความเป็นมนุษย์มีอยู่แต่ในคนเท่านั้น และความเป็นมนุษย์นี้แสดงออกผ่านการสร้างสรรค์ศิลปะ ภาษาและวัฒนธรรมที่ไม่มีอยู่ในโลกธรรมชาติ

ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้เป็นรากฐานที่ทำให้เกิดพัฒนาการของความรู้ที่แยก “ธรรมชาติ” ออกจาก “สังคม” การศึกษาธรรมชาติมุ่งแสวงหาความจริงทางกายภาพที่เปิดเผยให้เห็นกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันของธรรมชาติ ในขณะที่ การศึกษาสังคมมุ่งแสวงหาความจริงทางสังคมที่เป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ หลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 เส้นแบ่งความรู้ถูกขีดแบ่งอย่างชัดเจน “ความจริงทางธรรมชาติ” เป็นเรื่องของนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ส่วนความจริงทางสังคมเป็นเรื่องของนักสังคมศาสตร์ ที่สำคัญ นักสังคมศาสตร์ได้สมาทานกรอบความคิดเกี่ยวกับความจริง คือ ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้ไว้อย่างไม่เคยตั้งคำถาม ทั้งยังนำกรอบความคิดเกี่ยวกับความจริงดังกล่าวไปใช้ตีความปรากฏการณ์ท้องถิ่นโดยมิได้ให้ความสนใจกับภาววิทยาท้องถิ่นหรือการนิยามความจริงที่แตกต่างไปจากที่นักสังคมศาสตร์ยึดถือ ทั้งที่สังคมโดยส่วนใหญ่ในอดีตที่ผ่านมา ไม่ได้มองความจริงแบบแยกสังคมออกจากธรรมชาติเลย

หันกลับมาที่ปรากฏการณ์บังไฟพญานาค คราวนี้เราก็จะเห็นอย่างชัดเจนว่า ภาววิทยาแบบพื้นบ้าน ซึ่งอาจเทียบเคียงได้กับวิญญาณนิยม (Animism หรือ Animistic ontology) กับภาววิทยาแบบนักวิทยาศาสตร์ที่เข้าไปตรวจสอบและพิสูจน์ปรากฏการณ์ลูกไฟประหลาดนั้นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ความแตกต่างที่ว่านี้ไม่ได้อยู่ที่ทฤษฎีที่ทั้งสองฝ่ายใช้อธิบายความจริง (Epistemological variation) แต่ต่างกันที่รากฐานของการนิยามความจริง (Ontological incommensurability) ภาววิทยาแบบธรรมเนียมที่แฝงฝังอยู่ในศาสตร์สมัยใหม่ทำให้เราเห็นโดยปริยายว่า “ความจริงทางกายภาพ” นั้นมีอยู่เพียงแบบเดียวและเป็นความจริงหนึ่งเดียวเท่านั้น เพียงแต่สาเหตุที่ชาวบ้านพูดถึงบังไฟพญานาคต่างจากนักวิชาการสมัยใหม่นั้นเป็นเพราะความจริงหนึ่งเดียวนั้นถูกตีความผ่านภาษา สัญลักษณ์และความรู้ท้องถิ่น และถูกสร้างเป็นภาพตัวแทนทางวัฒนธรรม (Cultural representation) ที่ต่างกัน แต่หากเราถอยกลับมามองให้กว้างขึ้นก็อาจเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้จะต้องยกระดับการวิเคราะห์ให้ขึ้นไปสู่ระนาบของภววิทยามากกว่าที่จะมาถกเถียงในเรื่องญาณวิทยาและภาพตัวแทนของความจริง

ถึงตรงนี้เราอาจเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องพหุภววิทยาของเดส์โคลานั้นวางอยู่บนพื้นฐานการเปรียบเทียบแบบชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology) ในลักษณะที่นำเอาวัฒนธรรมต่างกันมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความแตกต่าง วัฒนธรรมต่างๆ จึงถูกนำเสนอคล้ายกับว่ามีภววิทยาอยู่แบบใดแบบหนึ่งเพียงแบบเดียว เช่น ในวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองที่ออสเตรเลียจะมีภววิทยาแบบ Totemism หรือวัฒนธรรมจีนมีภววิทยาแบบ Analogism แม้เดส์โคลานจะออกตัวไว้ว่าภววิทยาทั้งสี่แบบมักไม่ได้ปรากฏในสังคมแบบหยุดนิ่งหรือบริสุทธิ์ แต่จะมีภววิทยาแบบใดแบบหนึ่งที่โดดเด่นหรือมีอิทธิพลมาก แต่เราก็ไม่เห็นภาพปฏิสัมพันธ์หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อภววิทยาที่แตกต่างกันต้องมาปะทะสังสรรค์กัน เราไม่เห็น “การเมืองของภววิทยา” (Ontological politics) ว่าเกิดขึ้นหรือคลี่คลายได้อย่างไรในเมื่อนิยามของความจริงที่แตกต่างกันนั้นเป็นเรื่องที่ยากต่อการตกลงหรือยอมความกันได้ (Incommensurability)

เรื่องเล่าที่สาม: บุญกรรม ภววิทยากับโรคพาร์คินสัน

ปี พ.ศ. 2556 นโยบายจํานำข้าวด้วยราคาสูงอย่างไม่เคยมีมาก่อนของรัฐบาลได้ทำให้สมใจ ลูกสาวคนเดียวของคุณตาแดง ต้องรูนอยู่กับการจัดการจ้างคนมาช่วยทำนาที่มีกว่า 400 ไร่ ตาแดงเองก็รู้สึกมีความหวังกับข้าวเปลือกที่มีราคาดี แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรมากนักแล้ว ไม่ใช่เพราะตาแดงอายุมากถึง 78 ปี แต่เป็นเพราะคุณตาป่วยด้วยโรคที่หมอบอกกับแกว่าเป็นพาร์คินสัน (Parkinsonism) อาการป่วยของคุณตาแดงเริ่มต้นเมื่อ 4 ปีก่อน ด้วยอาการมือสั่น ปากสั่น ลูกสาวของคุณตาเที่ยวพาตะลอนหาทางรักษาตามโรงพยาบาลต่าง ๆ ทั้งโรงพยาบาลเอกชน โรงพยาบาลจังหวัด คลินิกแพทย์ และโรงพยาบาลชุมชน หมอบอกแต่ว่าคุณตาเป็นโรคพาร์คินสัน รักษาไม่หาย ช่วงแรกที่ป่วยคุณตายังเดินได้และช่วยเหลือตนเองได้เกือบทุกอย่าง ต่อมาเมื่อ 3 ปีก่อน ตาแดงเกิดอุบัติเหตุหกล้ม กระดูกต้นขาหัก ต้องผ่าตัดใส่เหล็กตามทีสะโพก แม้จะหมดเงินค่ารักษาไปมากกว่า 100,000 บาท แต่คุณตาแดงก็ไม่สามารถยืน เดินหรือลุกออกไปไหนได้อีก

ผมพบกับคุณตาแดงที่บ้านของแกที่จังหวัดพิจิตรในโครงการวิจัยเรื่องประสบการณ์การดูแลผู้ป่วยที่บ้าน สมใจ ลูกสาววัย 50 ของตาแดงเป็นคนดูแลคุณตา ส่วนคุณยายมาลา ก็ช่วยดูแลเท่าที่จะพอช่วยได้ สมใจดูแลคุณพ่ออย่างไม่ขาดตกบกพร่อง แกรู้เรื่องการดูแลคนไข้ดีเพราะสมใจเคยเป็น อสม. มาก่อน ทั้งเคยไปรับการอบรมเป็นผู้ดูแลเด็กและกลับมาประจำอยู่ที่ศูนย์เด็กเล็กได้ประมาณ 2-3 ปี พอสมใจแต่งงานจึงเลิกทำงานเป็นผู้ดูแลเด็ก สมใจใส่ใจกับการดูแลคุณพ่อมาก คอยสังเกตว่าอาหารแบบไหนที่คุณพ่อชอบ อาหารแบบไหนทานแล้วขับถ่ายง่าย ผักต่างๆ ที่ซื้อมาก็หั่นน้ำยาล้างสารพิษมาล้างไม่ให้มียาฆ่าแมลงตกค้าง เสื้อผ้ากับผ้าปูที่นอนที่ใช้ก็สะอาดสะอาด ส่วนเรื่องการอาบน้ำอาบท่า สมใจก็ปรับพื้นที่ชานหลังบ้านพร้อมกับต่อก๊อกน้ำที่เปิดได้ง่ายๆ ให้คุณตากระดกออกไปอาบน้ำด้วยตนเองได้ สมใจบอกว่าต้องทำทุกอย่างให้พ่อได้ช่วยตัวเองให้ได้มากที่สุด พ่อจะภูมิใจและรู้สึกดี น้ำที่เตรียมไว้ให้พ่อดื่ม สมใจก็คอยสังเกต เพราะพ่อเป็นพาร์กินสัน เวลาออกแรงยกของก็จะมีอาการมือสั่น บางทีรินน้ำดื่มเองก็ไม่ได้ มือสั่นจนขวิดน้ำหลุดมือหรือน้ำกระฉอกหกหมด สมใจบอกว่าขวิดน้ำที่ใส่น้ำให้พ่อรินดื่มต้องเลือกเป็นพิเศษ โดยเลือกจากขวิดน้ำอัดลมชนิดหนึ่งที่มีรูปทรงคอดที่บริเวณกลางขวิดซึ่งทำให้พ่อจับถือได้ถนัดมือ ไม่หลุดง่าย เวลาวางขวิดน้ำก็ต้องวางบนพื้นแทนที่จะวางบนโต๊ะเตี้ยๆ ข้างที่นอน เพราะสมใจสังเกตเห็นว่าหากพ่อยกของจากระดับสูงก็จะมีอาการมือสั่นมากกว่ายกของจากระดับพื้น และเวลาเติมน้ำใส่ขวิดให้พ่อก็ต้องเติมเพียงแคครึ่งขวิด เพราะถ้าเติมจนเต็มขวิดก็จะทำให้ขวิดหนักเกินไป ทำให้พ้อมือสั่นเวลาออกแรงยก แต่หากเติมน้อยเกินไป แม้จะดีที่มีน้ำหนักเบา แต่การมีน้ำปริมาณน้อยที่ก้นขวิดก็ทำให้พ่อต้องเอียงขวิดมากในเวลาทีรินน้ำดื่ม ก็จะทำให้มือสั่นได้ ผมรู้สึกประทับใจกับความใส่ใจของสมใจเป็นอย่างมาก

คุณตาแดงเป็นคนชอบทำบุญ ความเป็นคนมีฐานะค่อนข้างดีทำให้สามารถทำบุญได้คราวละหลายๆ ที่ผ่านมาตาแดงสร้างโบสถ์หลังละเป็นแสนให้กับวัดหลายแห่งในภาคอีสานและภาคกลาง เคยสร้างพระประธานให้กับวัดอีกหลายแห่ง แต่ปัจจุบัน คุณตาบอกว่าแกไม่ค่อยได้ไปทำบุญอีกแล้ว ผมถามคุณตาว่าเป็นเพราะเดินทางไปยากหรือเปล่า คุณตาบอกว่าไม่หรอก ถ้าแกบอกกับทางวัดหรือชาวบ้าน เขาก็เอารถมารับ เพราะทุกคนล้วนแต่อยากให้แกไปวัด ทุกคนรู้ว่าคุณตาชอบทำบุญ ถ้าแกไปวัดไหน วัดนั้นก็จะได้เงินทำบุญจากตาแดงคราวละเป็นหมื่น “แต่ทุกวันนี้ไม่ค่อยอยากไปทำบุญอะไรแล้ว” แกบอกด้วยสีหน้าซึมเศร้าเหมือนหมดอาลัยกับชีวิต “อ้าว ทำไมไม่อยากทำบุญแล้วล่ะครับ คุณตา” “ทำไปทำไม บุญเนี่ย” แกตอบแบบหางเสียงแสดงความหงุดหงิด ถึงตอนนี้ยายมาลา ภรรยาคู่ชีวิตของแกก็เข้ามาเสริม “ทำไปทำไมละ คุณหมอ สร้างโบสถ์ สร้างพระประธาน 8 - 9 องค์แล้ว ทำบุญทีละเป็นแสนๆ แต่ทำไมเรายังมาป่วยแบบนี้ ทำบุญแล้วมันได้อะไรหรือเปล่า ทำไมเป็นอย่างนี้”

ภาพที่ผมมีอยู่ในใจตอนนั้นเป็นภาพของมนุษย์ที่กำลังถูกตรึงตราและพันธนาการไว้ด้วยความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง “บุญ” คือสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์สร้างขึ้น ตอนนี้นั้นกำลังทำให้คนคนหนึ่งที่มีความทุกข์จากความเจ็บป่วย ต้องมาทุกข์ใจซ้ำเข้าไปอีก ผมจึงไปพักใหญ่ ก่อนที่จะพูดกับคุณตาไปว่า “คุณตาครับ ผมทำวิจัย

และได้ไปเยี่ยมคนป่วยแบบคุณตามาเป็นร้อยคนในช่วงปีที่ผ่านมา ถ้าคุณตาถามผมว่าผลบุญของคุณตาอยู่ตรงไหน ผมคิดว่าผมเห็นอยู่นะครับ ผลบุญของคุณตาที่ทำได้คือลูกสาวของคุณตาที่เขาคอยดูแลเอาใจใส่คุณตาอย่างดีนี่ไงครับ ผมไปเยี่ยมผู้ป่วยมาหลายจังหวัดทั่วประเทศ ก็เพิ่งเห็นลูกสาวคุณตานี้แหละครับ ที่ดูแลใส่ใจคุณพ่อได้ขนาดนี้ ผมคิดว่ามันไม่ใช่ความบังเอิญ แต่มันเป็นบุญที่คุณตาทำไว้นั้นแหละครับ ที่มันมาออกผลที่ลูกสาว ให้ลูกสาวมาดูแลคุณตาแบบนี้”

ปัญหาประการหนึ่งของทฤษฎีภววิทยาของเดส์โกลาก็คือ สิ่งที่เดส์โกลาเสนอผ่านการวิเคราะห์เชิงชาติพันธุ์วิทยาด้วยการเปรียบเทียบภววิทยาในวัฒนธรรมต่างๆ นั้น มันเป็นราวกับว่าในแต่ละวัฒนธรรมดั้งเดิมจะมีภววิทยาดำรงอยู่โดดๆ ปัญหาก็คือ ในสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบันนั้น ภววิทยาที่หลากหลายดำรงอยู่ด้วยกัน ผู้คนที่มีกรอบคิดเกี่ยวกับความจริงไม่เหมือนกันต้องมีปฏิสัมพันธ์กัน เราจะอยู่กับความแตกต่างทางภววิทยาอย่างไร เราควรจะพูดกับคุณตาแพงว่า “โอ๊ย! คุณตา บุญหนะมันไม่มีอยู่ตั้งแต่แรกแล้ว มันไม่มีเหตุผลเลยที่ลุงจะไปคิดอย่างนั้น มันงมงาย พิสูจน์ไม่ได้ในทางวิทยาศาสตร์ คุณตาคิดแบบนี้ไม่มีประโยชน์อะไรหรอกครับ ทุกข์เปล่าๆ” หรือจะบอกแกไปว่า “บาปบุญเนี่ยมันเป็นสิ่งที่ยืนยันมาเพื่อมอมเมาคนชั้นล่าง มันเป็นเรื่องมือในการกดขี่และการสร้างความชอบธรรมค้ำยันโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่ของสังคม” สำหรับผมแล้ว ผมคิดว่าผมคงไม่สามารถพูดแบบนี้ได้ อย่างน้อยก็ในสถานการณ์เฉพาะหน้าที่ผมต้องเผชิญอยู่ขณะนั้น

บทส่งท้าย

จุดเปลี่ยนทางภววิทยาได้เปิดมุมมองใหม่ๆ ให้กับสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาด้วยการยกระดับการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมจากความสนใจในระดับญาณวิทยาไปสู่การตั้งคำถามทางภววิทยาว่า “อะไรคือความจริง” และ “วัฒนธรรม (ในฐานะจารีตความรู้แบบหนึ่ง) นิยามความจริงอย่างไร” การสร้างความเข้าใจต่อคำถาม “อะไรคือความจริง” หรือ “How things are” นี้ทำให้เราเข้าใจว่าวิธีมองธรรมชาติของสรรพสิ่งและวิถีการนิยามความจริง (Modes of identification) ที่แตกต่างกันนั้นอาจไม่ใช่เรื่องของ “ภาพตัวแทน” ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาให้แตกต่างกันเท่านั้น และความแตกต่างทางภววิทยานี้ทำให้คนในระบบวิธีคิดที่แตกต่างกันมีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไปด้วย คำถามที่สำคัญก็คือ หากเราจะไม่ถือดีว่าวิธีนิยามความจริงของเราดีหรือถูกต้องกว่าวิธีอื่นๆ เราจะมีท่าทีต่อความแตกต่างนี้อย่างไร และมนุษย์ควรอยู่ร่วมกันท่ามกลางความจริงที่แตกต่าง (แต่ก็จริงพอๆ กัน) นี้ได้อย่างไร ลาดูร์ดูจะตระหนักกับปัญหาที่ว่านี้ โดยเฉพาะเมื่อเห็นว่าโลกในยุค “แอนโทโปซีน” (Anthropocene) ที่เราอาศัยอยู่นี้กำลังเผชิญวิกฤติด้านนิเวศวิทยาซึ่งเป็นผลพวงมาจากพฤติกรรมของมนุษย์เป็นสำคัญ วิกฤติที่ว่านี้ไม่มีทางที่คลี่คลายไปได้ หากเราไม่สามารถหาทางก้าวพ้นความขัดแย้งแตกต่างระหว่างโลกทัศน์ ซึ่งไม่ใช่เฉพาะความขัดแย้งระหว่างความคิดแบบจารีตและแบบสมัยใหม่เท่านั้น แต่เป็นความขัดแย้งและความไม่ลงรอยกันในแวดวงวิทยาศาสตร์ด้วยตนเอง

สำหรับลาตูร์แล้ว ความเชื่อหรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อิสระโดยตัวของมันเอง และไม่ได้เป็น “ความคิด” “ความหมาย” หรือ “ความจริง” เท่ากับที่มันเป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ในระบบเครือข่าย ตรงข้ามกับที่เดการ์ตส์ (René Descartes) ที่ประกาศว่า “I think, therefore I am” ลาตูร์ถือว่า “I am what I attached to” สิ่งที่เป็นความจริงนั้นกลายเป็น “ความจริง” ขึ้นมาได้เพราะมันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติการของระบบ และความจริงที่ว่านี้ไม่จำเป็นต้องเป็น “ข้อเท็จจริง” (Fact) เสมอไป ในหนังสือชื่อ *On the Modern Cult of the Factish Gods* (Latour 2010) ลาตูร์ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในการนิยามความจริงในแวดวงวิทยาศาสตร์ที่เน้นหลักฐานที่มาจากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ (Fact) ในขณะที่จารีตความรู้พื้นบ้านให้ความสำคัญกับศรัทธาความเชื่อ (Fetish) ผู้ที่คลั่งไคล้ในหลักฐานทางวิทยาศาสตร์อาจถูกและล้อเลียนพวกที่คลั่งไคล้ในศรัทธาความเชื่อว่างมภายในเครื่องราง ผีसाงเทวดาหรืออมนุษย์ แต่หากเรามอง “วิทยาศาสตร์” ในฐานะระบบปฏิบัติการดังที่ลาตูร์เสนอไว้ (Latour 1987) ก็เห็นได้ไม่ยากว่า ในวิทยาศาสตร์เอง วัตถุสิ่งของ (Object) และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Non-human) ก็มีผลต่อปฏิบัติการของวิทยาศาสตร์ไม่แตกต่างไปจากเครื่องราง ผีसाงเทวดาและอมนุษย์เลย ลาตูร์เสนอให้เราเลิกผลิตซ้ำการคิดสองชั่วด้วยแนวคิดลูกผสมที่ไม่แยกระหว่าง Fact กับ Fetish ด้วยการเสนอคำว่า Factish ซึ่งเป็นลูกผสม (Hybrid) ที่ให้ความสำคัญทั้งกับความจริงเชิงประจักษ์และวาทกรรม (Empirical-discursive hybrid) และให้ความสำคัญกับสิ่งที่ควรห่วงใย (Matter of concern) มากกว่าสิ่งที่เป็นข้อเท็จจริง (Matter of fact) และหากเรายุติที่จะตัดสิน “ศาสตร์” ด้วยมาตรฐานเดียวแล้ว จารีตความรู้ต่างๆ ไม่ว่าจะศาสนา ศรัทธาหรือความเชื่อก็อาจมีศักยภาพที่จะหลุดเรอออกจากวิธีคิดแบบแยกส่วนที่แยกธรรมชาติออกจากสังคม และมองวิทยาศาสตร์ราวกับเป็นความรู้บริสุทธิ์ที่ปราศจากการเมือง ซึ่งเป็นปัญหารากฐานของวิกฤตนิเวศวิทยาในปัจจุบัน (Latour 2013b)

นี้อาจเป็นคำตอบเบื้องต้นสำหรับคำถามที่ว่า หากเป้าหมายของพหุภววิทยาคือการทำให้เส้นแบ่งต่างๆ เลือนลงหรือสลายไป ไม่ว่าจะเป็เส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและสังคม มนุษย์กับวัตถุสิ่งของและสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ผู้กระทำการและโครงสร้าง ข้อเท็จจริงและศรัทธาความเชื่อ และ “ศาสตร์” กับ “อศาสตร์” เราจะทำอย่างไรหากมีคนที่คิดว่าเราควรหันไปสร้างภูมิคุ้มกันธรรมชาติมากกว่าการฉีควัคซีนที่อาจเป็นอันตรายจำนวนมากเข้าไปในร่างกายของเด็กๆ หรือคิดว่าพญานาคมีอยู่จริง (ถึงอย่างไร การพิสูจน์ว่าบั้งไฟพญานาคเกิดจากคนยิงกระสุนส่องวิถีก็ไม่ได้พิสูจน์ว่าพญานาคไม่มีจริง) หรือผลบุญผลกรรมมีอยู่จริง เราจะอยู่กับความแตกต่างเหล่านี้ได้อย่างไร เราควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร และสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาควรเป็นอย่างไรในอนาคต ถ้าหากภววิทยาที่หลากหลายหมายถึงการที่ไม่มีภววิทยาใดเลยที่ถูกต้องสมบูรณ์ในตัว มันก็อาจจะหมายความว่าศาสตร์ใดๆ ก็คงจะหาความถูกต้องที่สมบูรณ์แบบไม่ได้ สำหรับลาตูร์แล้ว ศาสตร์แต่ละแขนงได้สร้างวิถีแห่งการดำรงอยู่ (Modes of Existence) ที่แตกต่างกัน สิ่งที่เราจะต้องแสวงหาอาจไม่ใช่ศาสตร์หนึ่งเดียวที่สมบูรณ์ แต่เป็น “ศิลปะ” ที่จะอยู่กับความแตกต่างของวิถีแห่งการดำรงอยู่ได้อย่างเข้าใจ ดังที่ลาตูร์ได้เสนอไว้ในโครงการสืบแสวงเรื่องวิถีแห่งการดำรงอยู่ (An Inquiry into Modes of Existence) ที่เขาเชื่อเชิญผู้คนจาก

ศาสตร์ที่หลากหลายให้มาร่วมกันสร้างความเข้าใจแบบใหม่นี้ผ่านการแลกเปลี่ยนและนำเสนอเรื่องราว ประสบการณ์ที่จะช่วยให้เราก้าวข้าม (Crossing) ความขัดแย้งแตกต่างที่ดำรงอยู่โดยมีสื่อสำคัญคือเว็บไซต์ (www.modesofexistence.org) และหนังสือของเขา (Latour 2013a) เพื่อที่เราจะสัมพันธ์กันได้อย่าง ถูกต้องและสามารถพูดถึงสถานะการดำรงอยู่ที่ซับซ้อนได้อย่างเข้าใจ อันจะเป็นจุดเริ่มของความหวังที่จะก้าวพ้นวิกฤติของความเป็นสมัยใหม่นี้ไปด้วยกันได้ที่สุดในที่สุด

บรรณานุกรม

CDC

2015 Measles Cases and Outbreaks. <http://www.cdc.gov/measles/cases-outbreaks.html>.

DeLanda, Manuel

2004 Intensive Science and Virtual Philosophy. London: Continuum.

Descola, Philippe

2013a Beyond Nature and Culture. *In* The Handbook of Contemporary Animism. G. Harvey, ed. Pp. 77-91. Originally delivered as Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology (2005) and first published in Proceedings of the British Academy 2139 (2006: 2137-2155) New York: Routledge.

—

2013b Beyond nature and culture. Chicago: University of Chicago Press.

Gross, Liza

2009 A Broken Trust: Lessons from the Vaccine-Autism Wars. PLoS Biol 7(5):e1000114. doi:1000110.1001371/journal.pbio.1000114.

Jeffrey P. Baker

2008 Mercury, Vaccines, and Autism: One Controversy, Three Histories. Am J Public Health February; 98(2):244–253. doi: 210.2105/AJPH.2007.113159.

Kelly, John D.

2014 HAU Journal of Ethnographic Theory 4(1):259-269. Available at <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/download/hau254.251.011/587> DOI: <http://dx.doi.org/210.14318/hau14314.14311.14011>.

Latour, Bruno

1987 Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society. Milton Keynes: Open University Press.

—

- 1993 We Have Never Been Modern. C. Porter, transl. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
-
- 2010 On the Modern Cult of the Factish Gods. Durham/London: Duke University Press:.
-
- 2013a An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns. C. Porter, transl. Cambridge, MA: Harvard University Press.
-
- 2013b Telling friends from foes at the time of the anthropocene. *In* Lecture prepared for the EHESS-Centre Koyré- Sciences Po symposium “Thinking the Anthropocene” Paris. Available at <http://www.bruno-latour.fr/node/535> Accessed 16 / 08 / 2014.
- Latour, Bruno, and Steven Woolgar
- 1979 Laboratory life. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lavery, Brian
- 2003 As Vaccination Rates Decline in Ireland, Cases of Measles Soar. The New York Times, Published: February 8, 2003. Available at <http://www.nytimes.com/2003/02/08/world/as-vaccination-rates-decline-in-ireland-cases-of-measles-soar.html>.
- Law, John, and John Hassard
- 1999 Actor Network Theory and After. Oxford and Keele: Blackwell and the Sociological Review.
- Lévi-Strauss, Claude
- 1963 Totemism. R. Needham, transl. Boston: Beacon Press.
- Marcella
- 2012 CDC Recommended Immunization Schedule, 2012, Birth through 6 Years. Available at <http://vaxtruth.org/2012/02/cdc-recommended-immunization-schedule-2012-birth-through-6-years/> [Accessed April 17, 2015].
- Reich, Jennifer A.
- 2014 Neoliberal Mothering and Vaccine Refusal: Imagined Gated Communities and the Privilege of Choice. *Gender and Society* October 2014 vol. 28(5):679-704.
- Rudolf, Florence, and Claire Grino

2012 The Nature-Society Controversy in France: Epistemological and Political Implications, Sociological Landscape - Theories, Realities and Trends. D. Erasga, ed: InTech. Available from: <http://www.intechopen.com/books/sociological-landscape-theories-realities-and-trends/the-nature-society-controversy-in-france-epistemological-and-political-implications>.

Thomas, John

2010 Paranoia strikes deep: MMR vaccine and autism. *Psychiatric Times* 27(3):1-6.

Viverios de Castro, Eduardo

2012 Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere. *HAU Masterclass Series* 1:45-168.

WHO

2014 Underlying issues are key to dispelling vaccine doubts. *In Bull World Health Organ*. Pp. 84-85. doi: <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.2414.030214>.